

TRI RIMSKA NATPISA IZ ZAPADNE HERCEGOVINE

ANTE ŠKEGRO

Hrvatski institut za povijest, Zagreb
The Croatian Institute of History, Zagreb

UDK/UDC: 930.27(497.6)=71
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 2000-03-28
Received

Autor u prilogu obrađuje tri rimska natpisa: iz Karlovca kod Čitluka, iz Donjeg Brišnika kod Tomislavgrada te iz Crvenica kod Tomislavgrada u zapadnoj Hercegovini. Prvom i posljednjem natpisu ispravlja se interpretacija, dok se drugi prvi put objavljuje. Osobe spomenute na natpisu iz Karlovca kod Čitluka domaćeg su podrijetla, no, iako visoko romanizirane, nemaju građansko pravo. Na posljednjem se natpisu javlja poznati visokoromanizirani Delmat koji obavlja službu pučkog pisara u municijiju Delminiju.

1. Stela iz Karlovca kod Čitluka

Na lokalitetu Kućišta u Karlovcu kod Čitluka u zapadnoj Hercegovini, u blizini brončanodobne Maršića gradine¹ na svjetlo su dana u ne sasvim jasnim okolnostima izronila dva ulomka rimske stele s natpisom. Javnosti ih je predstavio profesor Papinskog učilišta *Angelicum* u Rimu dr. Stjepan Krasić.²

Pravokutnu stelu, prelomljenu u dva gotovo jednaka dijela, čine stilizirani zabat i natpisni dio. Središnji dio zabata zauzela je petolatična rozeta dok mu rubne dijelove krasi floralni motivi. Oba su ulomka stele s lijeve strane znatnije oštećena, ali ipak ne toliko da se natpis ne bi mogao pročitati. Pri desnom rubu oba ulomka uzdužno presijeca žlijeb promjera 4,5-5 cm. Ulomci su približno jednakih dimenzija: visina 0,51 m, širina 0,40 m, debljina 0,20 m (T. I.).

Natpis, na kojem nema znakova interpunkcije, urezan je monumentalnom provincijalnom kvadratičnom kapitalom koju karakteriziraju oštri serifni završetci hasti. Na gornjem su ulomku očuvana četiri retka natpisa, a djelomice se nazire i gornji završetak petoga retka. Na donjem ulomku u potpunosti su očuvana tri

¹ O gradini usp. V. RADIMSKY, 1892, 122.

² S. KRASIĆ, 1998, 49-52.

posljednja retka natpisa, dok je prvome znatno oštećen gornji dio. Ligature su prisutne na donjem ulomku, i to u drugom i posljednjem retku natpisa. Izuzev prvog retka natpisa gornjeg ulomka, čija su slova visoka 5 cm, cjelokupni je natpis urezan 4 cm visokim slovima. Posebnost je pak posljednje slovo drugog retka donjeg ulomka (*S*), koje je urezivač očito previdio pa ga je naknadno urezao na sam rubni dio stele, i to u visini polovice ostalih slova (2 cm). Dr. S. Krsić pretpostavio je uništenje samo jednog retka natpisa, iako preciznija analiza tragova slova s kraja gornjeg te početka donjeg ulomka kao i sam sadržaj natpisa nedvojbeno potvrđuju oštećenje najmanje dvaju redaka. Natpis je, osim navedenih, pretrpio i znatnija oštećenja s lijeve te manja s desne strane. Izuzev prvog retka, natpisu u cjelini s lijeve strane nedostaje između tri i jednog slova. Slična je situacija i s desnom stranom natpisa što ga je oštetiio žlijeb. Unatoč tomu natpis se, izuzev središnjeg dijela preko kojeg je stela i prelomljena, čita bez većih teškoća. Najveći problem predstavlja posljednji redak gornjeg ulomka u kojem se jasnije naziru tek gornji završetci samo triju slova ispred samog žlijeba na desnoj strani. U pitanju su slova *V*, *C* (odnosno *G*) i *F* (odnosno *E*). Na lijevoj strani istog retka naziru se gornji završetci još najmanje četiriju slova, koja se zbog radikalnijeg oštećenja ne mogu odrediti. Ništa bolji slučaj nije ni s prvim retkom natpisa donjeg ulomka stele. Drugo slovo ispred žlijeba u ovom retku sigurno je *A*, iza kojeg je po svojoj prilici *E*. Ispred slova *A* moglo bi biti slovo *I*, *T* ili *F*, ispred kojeg je sigurno slovo *V*. Pred slovom *V* sigurno je slovo *C*, pred kojim je najvjerojatnije slovo *A*. Ispred slova *A* naziru se još tri okomite haste za koje se ne može precizirati kojim slovima pripadaju. U svakom slučaju taj oštećeni redak natpisa u sebi krije ime jedne od sestara koje su dale podići nadgrobni spomenik svom bratu preminulom u Rimu. Moguće da je u pitanju sestra s imenom *[I]u[ll]ia*, iza čijeg imena slijedi veznik *et*. Redak koji slijedi donosi ime posljednje od sestara koje su dale podići bratov nadgrobnik. Iza njezina imena *Gemella* urezana je imenica *sorores*, koja jasno pokazuje da su spomenik podigle najmanje dvije sestre. U imenu *Gemella* slova *M* i *E* data su u ligaturi. Slova *OR* oba su puta donesena u ligaturi u riječi *sorores*. Posljednju je ligaturu gotovo u potpunosti uništio žlijeb, izuzev manjeg dijela desne strane slova *O*. U posljednjem su retku urezane riječi *fratri* i *pietissimo*. Od prve je okresivanje lijeve strane stele uništio slova *FRA*, dok je od riječi *pietissimo* žlijeb oštetiio slova *SIM*. Posljednji redak natpisa započinje slovom *O*, koje je sastavni dio prethodne riječi *pietissimo*. Natpis se završava glagolom *posuerunt*, kojemu je žlijeb oštetiio slovo *N*. Slova *VE* u ovoj su riječi također povezana ligaturom. Dr. S. Krsić natpis je pročitao kako slijedi:³

DMS
 [G]EMINO IVVE[N]
 [I]NFELICISSIMO
 /MODO/ DEFVNCTO RO..A
 ??????????????
 [G]EMELLA SOROR ET
 ...TRIPIENTIS...
 ...O POSVERV [N]T

³ Isto, 52.

U skladu s prethodnom analizom, čitanje natpisa sa stele iz Karlovca kod Čitluka potrebno je donekle ispraviti na način:

D(is) M(anibus) s(acrum)
 Gemino Iuve[n]i
 [i]nfelicissimō
 defuncto Ro[m]a
 ----- VC (vel G) F (vel E)
 ---AC [I]u[li]a(?) e[ti](?)
 [G]emella sor[or]es
 [fra]tri pientiss[im]-
 o posueru[n]t.

Na natpisu sa stele iz Karlovca kod Čitluka najmanje su tri osobe spomenute, najprije *Geminus Iuvenus*, brat sestara od kojih se pretposljednja mogla zvati *Iulia*, dok se posljednja sigurno zvala *Gemella*. U pitanju su članovi iste obitelji iz roda *Geminus*, koji se inače češće javlja u varijanti *Geminus*. Pripadnici tog roda susreću se diljem Rimske države.⁴ U vrijeme principata pripadnici roda *Geminus* javljaju se i na području Dalmacije.⁵ Ime *Geminus* se kao *cognomen* pojavljuje u Scardoni,⁶ Naroni,⁷ Iaderu,⁸ Coriniju⁹ te na području Benkovca.¹⁰ Ni u oblik imena *Iuvenus*, za razliku od forme *Iuvenalis*, nije osobito čest. U varijanti *Iuvinus* pojavljuje se u ranokršćansko doba na području Salone.¹¹ Interesanto je da je i oblik imena *Gemella*, kako se zvala posljednja od sestara s ovog spomenika, češći u muškoj varijanti¹² iako je potvrđen u toj formi u Salonu¹³ te na području Sinja.¹⁴

Kronološku atribuciju stele iz Karlovca kod Čitluka određuje nekoliko elemenata. Prvi je sama struktura stele i natpisa koji su karakteristični za vrijeme ranog principata. Izraz *infelicissimo*, urezan bez skraćivanja, odlika je kasnijeg vremena, dok se izraz *defuncto* donesen bez skraćivanja susreće u vrijeme ranog principata. Oblik *posuerunt* bez skraćivanja karakterističan je za kasni principat.¹⁵ Presudna je formula *D(is) M(anibus) s(acrum)* s početka natpisa, koja ovaj spomenik datira na prijelaz iz 1. u 2. st. odnosno najkasnije u prvu polovicu 2. st. poslije Krista.¹⁶

Što se tiče mjesta moguće provenijencije ove stele, u obzir dolazi lokalitet Crkvina u Čitlučkom polju ispod samog Karlovca te Maršića gradina iznad Karlovca u blizini koje je stela i zamijećena. Znakovito je da vlasnik objekta kod

⁴ G. ALFÖLDY, 1969, 88.

⁵ *CIL* III, 2916 (9984), 14998; *ILJug* 2573.

⁶ M. ŠEGVIĆ, 1996, nr. 24: *Iulius Geminus*.

⁷ *ILJug* 1879.

⁸ *ILJug* 2879.

⁹ *ILJug* 2865.

¹⁰ *ILJug* 2871.

¹¹ *ILJug* 2481.

¹² G. ALFÖLDY, 1969, 210.

¹³ *ILJug* 2231.

¹⁴ *ILJug* 1946: *Larcia Gem[el]la*.

¹⁵ G. ALFÖLDY, 1969, 29-30.

¹⁶ Isto, 28.

kojeg je ovaj spomenik uočen, potpisanom nije mogao precizirati niti mjesto niti vrijeme njegova pronalaska. Da je već poodavno isplivao na svjetlo dana, vidljivo je iz pomanjkanja bilo kakvih tragova zemlje ili patine - elemenata koji najčešće prate ovu vrstu spomenika. Očito da je ovaj spomenik već duže vrijeme na otvorenom, moguće uzidan i u neki od recentnijih objekata Karlovca kod Čitluka. Najvjerojatnije su mjesto njegova pronalaska ruševine rimskog naselja sa Crkvine u Čitlučkom polju ispod samog Karlovca (T. II., 1) koje je 10. listopada 1959. pokusno iskopavao M. Vego (1907.-1985.) djelatnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, otkrivši tom prilikom i ranokršćansku baziliku na koju upozorava i nekolicina arhitektonskih ulomaka (T. II., 2; T. III., 1).¹⁷ Da bi stela iz Karlovca mogla potjecati sa Crkvine ili njezine blizine, upozorava i pronalazak poklopca rimske kamene urne na istom lokalitetu¹⁸ kao i "bočice s pepelom, navodno od bjelokosti" u neposrednoj blizini.¹⁹ Nije isključeno da stela potječe i iz samog Karlovca, odnosno s Maršića gradine, gdje su, osim prapovijesnog, registrirani i tragovi antičkog naselja te kasnoantičke utvrde. Niz padine koje se od Maršića gradine spuštaju prema Crkvinci u Čitlučkom polju, pronalaze se brojni tragovi antičkog naselja.²⁰

2. Građevni natpis iz Donjeg Brišnika kod Tomislavgrada

U Donjem Brišniku kod Tomislavgrada u sjeverozapadnoj Hercegovini devastirano je 14. svibnja 1998. nekoliko antičkih grobova, kojom je prilikom, u ne posve jasnim okolnostima, na svjetlo dana isplivao i jedan rimski natpis (T. III., 2). Građevinski ga je stroj tom prilikom ošteti po gornjem i desnom rubu profiliranog okvira te po natpisnom polju. Na sreću, tekst je natpisa ostao neoštećen. Zalaganjem mjesnog arheologa A. Milić natpis je smješten u lapidarij Franjevačkog samostana u Tomislavgradu,²¹ gdje je srećom svoje mjesto već našlo nekoliko prvorazrednih rimskih natpisa²² te drugih spomenika iz predantičkog, antičkog i ranohrvatskog razdoblja.²³

¹⁷ M. VEGO, 1981, 29-30, 146-148.

¹⁸ Isto, 148.

¹⁹ Isto, 146.

²⁰ V. RADIMSKY, 1892, 122; K. PATSCH, 1904, 45-47; Đ. BASLER, 1988, 300; K. KORDIĆ, 1998, 15.

²¹ Za dopuštenje objavljivanja autor zahvaljuje gvardijanu Franjevačkog samostana u Tomislavgradu, arheologu A. Milić i fra I. Šariću iz Zagreba.

²² I. BOJANOVSKI, 1970, 6-11, 16; ISTI, 1975, 42-49, 54-56; V. ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, 1986, 7-17: *D(is) M(anibus). / P(ublio) Aelio P(ubli) filio / Iuvenali, dec(urioni) municipi Delmine²nsium, quaestori, / II viro. Vixit annos / XXXIII. P(ublius) Aelius / Victor Varanus, / dec(urio) municipi eius!*¹⁰dem, III vir q(uin)q(uennalis), et / Aelia Buo parentes. / Filio pientissimo / posuerunt, et sib(i) / et suis; A. ŠKEGRO, 1994, 288-291, Nr. 2, T. XXII, Nr. 2: ---- / T(itus) Curiatius / Seneca marit[us], / III vir q(uin)q(uennalis) Del[m---] / -----, A. ŠKEGRO, 1994, 290-291, Nr. 3, T. XXII, Nr. 3: *P(ublius) Ael(ius) Quintu[s], scr[ri]ba p(ublicus) D(elminiensium), v(otum) re(didit) liben[s]*. I. BOJANOVSKI, 1970, 16; ISTI, 1975, 54-56: *Marti / [D]eo s(acrum). Sur[---], / mil(es) leg(ionis) VIII A[ug(ustae)], / v(otum) l(ibens) p(osuit).*

²³ Najviše ih je u zbirci Franjevačkog samostana u Tomislavgradu završilo zahvaljujući ranopremikulom fra J. Križiću.

Spomenik iz Donjeg Brišnika izrađen je od kvalitetnijeg vapnenca lokalne provenijencije. Tekst je na njemu relativno dobro očuvan, što upućuje na zaključak da je pronađen u sekundarnoj uporabi te da je slovima bio okrenut prema zemlji. Nije isključeno da je bio sastavni dio zidane grobne komore. Natpisno je polje uokvireno dvostrukim profiliranim okvirom u kojem se nalaze četiri retka teksta (T. IV., 1). Natpis nije popunio cjelokupno natpisno polje.

Dimenzije spomenika su: širina 0,90 m, visina 0,57 m a debljina 0,16 m. Natpis je urezan kvadratičnom rustičnom kapitalom oštih serifnih završetaka na krajevima hasti. Visina slova je 5 cm. U prva tri retka natpisa redaju se imena članova iste obitelji: oca, sina i kćerke. Posljednji redak sadrži glagol *fecerunt*. Izuzev nekoliko prvih slova posljednjeg retka natpisa, tekst je dobro čitljiv. Znakovi interpunkcije u vidu običnih točaka zamjetni su u prvim trima redcima. Međusobno razdvajaju imena svake osobe kao i filijaciju od imena. Ligatura je prisutna samo u prvom retku, gdje su spojena *N* i *A* u imenu *Fortunatus*. Uloga ovakvih natpisa, kao i objekata na kojima su stajali, bilo je javno isticanje ugleda njihovih tvoraca i zavještača,²⁴ u ovom slučaju članova obitelji *Quintilius*. Nema sumnje da se radilo o javnom objektu koji je stajao uz odvojak rimske ceste Salona - Argentaria, koji je kroz Donji Brišnik vodio prema velikom rimskom naselju u Borčanima podno Liba na jugoistoku Duvanjskog polja.²⁵ Natpis na ovom spomeniku glasi:

P(ublius) Quintilius Fortunatus,
 P(ublius) Quintilius Valens f(ilius),
 [P(ublia)] Quinta f(ilia)
 [fece]runt.

Članovi obitelji iz roda Kvintilijevaca s natpisa iz Donjeg Brišnika prva su pojava ovog roda u srcu zemlje plemenskog saveza Delmata. Gentilno ime *Quintilius* inače je jako rašireno po Italiji kao i po nekim zapadnim provincijama Carstva.²⁶ Tijekom kasnog principata pripadnici ovog roda susreću se i u dalmatinskom provincijalnom središtu Saloni, poput primjerice nekog *[Qui]ntiliusa Mesc[eni]usa* te *M. Qu[intili]usa*.²⁷ U srce delmatske zemlje najvjerojatnije su i dospjeli iz Salone. *Cognomen Fortunatus*, koji nosi prva muška osoba s ovog spomenika, raširen je diljem rimske države a osobito po Italiji, Africi i Dalmaciji. Uglavnom su ga nosili pripadnici najnižih slojeva, poput primjerice oslobođenika i robova, osobito na području Dalmacije. U kasnoantičko doba to su ime nosili i pripadnici drugih društvenih slojeva, a osobito stranci.²⁸ To se ime najčešće susreće u provincijalnom središtu Saloni, koja je i bila najpoželjnije odredište sviju društvenih slojeva, osobito onih poduzetničkog duha. Ime *Valens* koje kao *cognomen* nosi sin, također je vrlo često kako u ranorimsko tako i u kasnoantičko doba osobito na italiskim i tračkim prostorima.²⁹ Često je i na području Dalmacije, gdje ga nose i pripadnici

²⁴ E. MEYER, 1973, 59-61.

²⁵ E. PAŠALIĆ, 1960, 35; I. BOJANOVSKI, 1974, 244; A. BENAC, 1985, 67.

²⁶ G. ALFÖLDY, 1969, 114.

²⁷ *CIL* III, 8800.

²⁸ G. ALFÖLDY, 1969, 206-207.

²⁹ Isto, 318-319.

domicilnog pučanstva,³⁰ uključujući i prvake plemenskih zajednica poput primjerice desitijatskog prvaka Tita Flavija Varonova sina iz Breze kod Visokog.³¹ Za razliku od oca i sina, *cognomen Quinta* kako se zvala ženska osoba s ovog spomenika, nije osobito čest. Na području Dalmacije uglavnom se susreće u primorskom dijelu. U Saloni su ga primjerice nosile jedna robinja te neka *Egnatia*,³² ženska osoba iz Cvijine Gradine kod Obrovca³³ kao i neka *Varena* iz ladera.³⁴ U ranorimsko doba u Dalmaciji se sureće i u varijanti *Quincta*.³⁵

Područje Donjeg Brišnika poznato je od ranije po brončanodobnim tumulima i pokretnim nalazima kao i srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima (stećcima).³⁶ Rimska cesta i taj natpis svojevrsna su potvrda kontinuiteta između predantičkog i ranohrvatskog razdoblja u Donjem Brišniku. Ujedno je ovaj natpis prva potvrda privatnih osoba na javnim natpisima na duvanjskim prostorima. Do sada su na Duvanjskom polju potvrđeni javni natpisi nepoznatoga rimskog cara³⁷ te carice Furije Sabinije Trankviline (*Furia Sabinia Tranquillina*), supruge cara Gordijana III. (238.-244.)³⁸ sa Crkvine i Karaule u Tomislavgradu (=Županjac=Duvno) te cara Domicijana (91.-96.) u Karlovu Hanu u Prisoju na području Buškog blata.³⁹ Pripadnici roda *Quintilius* nisu se tek slučajno našli u srcu delmatske zemlje. Ukoliko nisu bili angažirani u državnim poslovima, najvjerojatnije su bili poduzetnici. U svakom su slučaju bili uspješni, što su i naglašavali natpisom na objektu uz rimsku cestu.

Struktura natpisa iz Donjeg Brišnika, urezanog elegantnom rustičnom kapitalom, kao i izraz *fecerunt* ispisan bez skraćivanja, objekt na kojem je primarno stajao, datiraju u vrijeme od posljednje četvrtine 1. do najkasnije prve polovice 3. st. poslije Krista.

3. Žrtvenik Jupiteru iz Crvenica kod Tomislavgrada

Tijekom zaštitnih iskopavanja ranokršćanske bazilike sa Crkvine u Crvenicama na jugoistoku Duvanjskog polja, I. Bojanovski je pronašao i više rimskih natpisa, od kojih je na žalost objavio tek žrtvenik Jupiteru s dna krsnog zdenca (T. IV., 2).⁴⁰ Isti se spomenik, sa znatnijim oštećenjem gornjeg dijela te prvog retka natpisa, pojavljuje u disertaciji E. Imamovića među spomenicima neidentificiranih božanstava, bez spomena okolnosti nalaska te s neispravnom

³⁰ D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1964, 101-110; ISTI, 1989, 777-784.

³¹ *ILJug* 1582.

³² *ILJug* 2031, 2161.

³³ *ILJug* 875, 2857.

³⁴ *ILJug* 2885.

³⁵ *CIL* III, 3036, 9937; G. ALFÖLDY, 1969, 279.

³⁶ Š. BEŠLAGIĆ, 1971, 289; N. MILETIĆ, 1988, 262.

³⁷ *CIL* III, 14976⁴; *ILJug* 1758.

³⁸ *CIL* III, 14976⁵; *ILJug* 1758.

³⁹ A. ŠKEGRO, 1994, 287-288, Nr. 1, T. XXII, Nr. 1: [*Imp(erator) Caesar Di]vi Vesp[an]iani (sic!) f[ilius] Domitianus, Aug[ustus]*], / [*Germ(anicus), pont]if[ex] max(imus) trib(unicia) p[ot](estate) ---, imp(erator) ---, co(n)s(ul) ---*], / *cens(or) perpe[ti]uus, p[ater] p[at]riae, --- fecit*].

⁴⁰ I. BOJANOVSKI, 1965, 138, T. LVIII, br. 3.

interpretacijom samog natpisa.⁴¹ Očito da E. Imamović, zbog oštećenja koje je spomenik pretrpio ili pri vađenju ili transportu za Zemaljski muzej u Sarajevu (T. V., 1), nije prepoznao žrtvenik što ga je objavio I. Bojanovski. Bojanovski je natpis s ovog žrtvenika pročitao kako slijedi:⁴² [I. o.] m. / P. Ael(ius) Quin(tus) / v. s. l. m. U približno istoj formi ([I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] / P. Ael(ius) Quin(tus) / v. s. l. m.) prenijela ga je i zbirka rimskih natpisa s jugoslavenskih prostora.⁴³ Unatoč tomu Imamović ga čita potpuno neispravno:

IVI
T AEL. QVIN
V.S.L.M

ivi / T(itus) Ael(ius) Quin(arius) / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Konstrukciju *IVI* Imamović je izveo prema donjim završecima krajnjih hasti i središnjeg dijela slova *M* iz sastava inače najuobičajenije votivne formule Jupitrovih žrtvenika *IOM = I(ovi) o(ptimo) m(aximo)*. Osim votivne formule, E. Imamović netočno čita i ime dedikanta kao *T(itus) Ael(ius) Quin(arius)* iako ga je Bojanovski identificirao kao *P(ublius) Ael(ius) Quin(tus)*. U pitanju je inače utjecajna osoba delmatskog podrijetla, koja je obavljala službu općinskog bilježnika (*scriba publicus*) delmatskog municipija, potvrđena i na natpisu s Liba kod Tomislavgrada (T. V., 2).⁴⁴

LITERATURA:

- ALFÖLDY, G., 1969. - *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg.
- ATANACKOVIĆ-SALČIĆ, V., 1986. - Zaštita antičkog epigrafskog spomenika iz Karlova Hana (Prisoje) kod Duvna, *Hercegovina*, 5, 7-17.
- BASLER, Đ., 1988. - Karlovac, Čitluk. Prahistorijska gradina, rimsko naselje i kasnoantički refugij, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 3, Sarajevo, 300.
- BENAC, A., 1985. - *Utvrđena ilirska naselja (I). Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Buškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju*, Djela ANUBiH, 60, CBI, 4, Sarajevo.
- BEŠLAGIĆ, Š., 1971. - *Stećci. Kataloško topografski pregled*, Sarajevo.
- BOJANOVSKI, I., 1965. - Crkvina, Crvenica, Duvno - kasnoantička bazilika, praistorijski i antički nalazi, *AP*, 7, 135-140.
- BOJANOVSKI, I., 1970. - Nova epigrafska potvrda Delminiuma sa Duvanjskog polja, *GZM*, n. s., 25, 6-11.
- BOJANOVSKI, I., 1974. - *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela ANUBiH, 47, CBI, 2, Sarajevo.

⁴¹ E. IMAMOVIĆ, 1977, 468, br. 263.

⁴² I. BOJANOVSKI, 1965, 138, T. LVIII; ISTI, 1988, 221, bilj. 27, br. 3.

⁴³ *ILLug* 784.

⁴⁴ A. ŠKEGRO, 1994, 290-292, Nr. 3: *P(ublius) Ael(ius) Quintu[s] scr]liba p(ublicus) D(elminensium) v(otum) re(ddidit) liben[s]*.

- BOJANOVSKI, I., 1975. - Nouvelle confirmation epigraphique de Delminium dans le champ de Duvno, *WMBH, H. A., Archaeol.*, 5, 41-56.
- BOJANOVSKI, I., 1988. - Bosna i Hercegovina u antičko doba, *Djela ANUBiH*, 56, CBI, 6, Sarajevo.
- IMAMOVIĆ, E., 1977. - *Antički kulturni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*, Sarajevo.
- KORDIĆ, K., 1998. - Nalazišta i povijesna mjesta u Brotnju, *Brotnjo, Zbornik*, 2, Čitluk, 9-36.
- KRASIĆ, S., 1998. - Rimski nadgrobni spomenik iz II. ili III. st. poslije Krista, *Brotnjo, Zbornik*, 2, Čitluk, 49-52.
- MEYER, E., 1973. - *Einführung in die lateinische Epigraphik*, Darmstadt.
- MILETIĆ, N., 1988. - Donji Brišnik 1 i 2, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, 3, Sarajevo, 262.
- PAŠALIĆ, E., 1960. - *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo.
- PATSCH, K., 1904. - Arheološko-epigrafska istraživanja o povijesti rimske pokrajine Dalmacije, *GZM*, 16, 45-47.
- RADIMSKY, V., 1892. - Arheološke crtice, *GZM*, 4, 117-127.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1964. - Ilirske onomastičke studije (II), Imena Firmus, Valens, Maximinus u procesu romanizacije ilirskog onomastikona, *ŽA*, 13-14, 101-110.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D., 1989. - *Iliri i antički svijet. Ilirološke studije*, Split.
- ŠKEGRO, A., 1994. - Epigraphische Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina, *Ztsch. Papyrol. Epigrap.*, 101, 287-298.
- ŠKEGRO, A., 1997. - Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae, *OA*, 21, 85-116.
- VEGO, M., 1981. - *Historija Brotnja od najstarijih vremena do 1878. godine*, Čitluk.

Ante Škegro: THREE ROMAN INSCRIPTIONS FROM THE WESTERN HERZEGOVINA

S u m m a r y

1. Roman stela from Karlovac near Čitluk

On the locality *Kučišta* in Karlovac near Čitluk in the western Herzegovina, near the Bronze Age site *Maršića gradina*, Dr. Stjepan Kراسić professor of *Papal University "Angelicum"* in Rome has recently found and made known two fragments of a Roman *stela* with an inscription. Both fragments are quite damaged on the left side but not that much as not to be able to read the inscription. They are nearly of the same size: 0,51 m x 0,40 m x 0,20 m, with a groove (app. 4,5-5 cm) running near the right edge (T. I). The lettering is of the provincial type of *scriptura capitalis rustica quadrata*. The letters of the first line are 5 cm high, and the rest of the inscription is written with 4 cm letters. The only exception is the last letter in the second line of the lower fragment (S), which is 2 cm high. One to three letters are missing or are damaged on the left side; the same is true for the right side due to the groove that damaged some letters. A break in the central part of the *stela* also caused substantial damages; accordingly, at least two central lines of the inscription are presently missing. Ligatures (*M, E, O, R* in the second line, and *V* and *E* in the last line) occur in the second and the last row of the lower fragment. Damaged text in the middle of the *stela* bore the name of a commemorator's sister. It seems that her name was *Iulia* and that a conjunction *et* followed after it. Dr. Stjepan Kراسić suggested the following reading of this stela:

DMS
 [G]EMINO IVVE[N]I
 [I]NFELICISSIMO
 /MODO/ DEFVNCTO RO..A
 ?????????????????
 [G]EMELLA SOROR ET
 ...TRIPIENTIS...
 ...O POSVERV[N]T

However, thorough investigation of this *stela* suggests that Dr. Stjepan Kراسić made several oversights. Thus, I would like to propose the following reading:

D(is) M(anibus) s(acrum)
Ĝemino Iuvę[n]i
[i]nfelicissimę
defuncto Ro[m]a
 ----- VC (vel G) F (vel E)
 ---AC [I]u[l]ia(?) e[t]i(?)
[Ĝ]emella sorę[r]es
[fra]tri pientiss[im]-
o posueru[n]t.

Therefore, about three persons were mentioned on these fragments: *Geminus Iuvenus* - the brother of at least two sisters, the latter of whom was named *Gemella*. It seems that stela mentions members of the *Geminus* family. This *nomen gentile* is more often found in the form *Geminus*. Members of this gens are known throughout the entire Roman Empire. During the Principate they occur also in Roman Dalmatia. The name *Geminus* can be found as *cognomen* in *Scardona, Narona, Iader, Corinium*, as well as in the region of Benkovac. However, the name *Iuvenus*, as opposed to the

form *Iuvenalis*, is not very common. A variant *Iuvinus* occurs in the Early Christian period in the region of *Salona*. It is interesting that name *Gemella* (the one that carried the latter of the sisters) appears more often in the male variant, although its female version is attested in *Salona* and around Sinj. The formula *D(is) M(anibus) s(acrum)* suggests that this monument should be dated in the turn of the first and the second centuries AD, or in the first half of the 2nd century at the latest. It seems that this *stela* originates either from the archaeological locality *Crkvine* in the Čitluk field excavated in 1959 by Marko Vego (T. II, 1), or from *Maršića gradina* in Karlovac near Čitluk, or even from Karlovac itself where traces of a Roman settlement were found.

2. The Building Inscription from Donji Brišnik near Tomislavgrad

In Donji Brišnik near Tomislavgrad in the northwestern Herzegovina, on May 14th 1998 several Roman graves were devastated and one Roman inscription (T. III, 2) came to light in rather uncertain circumstances. The upper and the right edge of the monument's moulded frame, as well as the inscription field, were damaged on that occasion by the building machinery; fortunately, the text of the inscription suffered no harm. Now, the monument is kept in the Franciscan monastery in Tomislavgrad (= Županjac = Duvno). Dimensions of the monument are: 0,90 m x 0,57 m x 0,16 m. The letters, 5 cm high, display characteristics of the *scriptura capitalis rustica quadrata*, and their straight lines end with sharp serifs. In the first three lines of the inscription members of the same family (father, son and daughter) are named one after another. The last line contains the verb *fecerunt*. Punctuation marks separate names of persons as well as filiations from names. Ligature occurs only in the first row in the name *Fortunatus* (*N* and *A* are connected). The inscription undoubtedly stood on a public building near the branch of the Roman road *Salona - Argentaria* that passed near Donji Brišnik, heading to a considerable Roman settlement in Borčani at the foot of Lib, southeast of Duvanjsko polje. The inscription reads as follows (T. IV, 1):

P(ublius) Quintilius Fortunatus,
P(ublius) Quintilius Valens f(ilius),
[P(ublia)] Quinta f(ilia)
[f]ecerunt.

Members of the *Quintilius* gens appear here for the first time among the Delmate tribal association's territory. This *nomen gentile* was wide spread throughout the whole Italy as well as in some western provinces of the Roman Empire, and, during the Late Principate it occurs in *Salona*, the provincial capital of Dalmatia. This is the first public inscription of the Duvno region set up by private persons. Here are attested inscriptions of an unknown Roman emperor found at *Crkvina* in Tomislavgrad (= Županjac = Duvno), of the empress *Furia Sabinia Tranquillina* wife of Roman emperor Gordian III (238-244) found at *Karaula* in Tomislavgrad, and of emperor Domitian (91-96) found at *Karlov Han* in *Prisoje* in the Buško blato region. Members of the *Quintilius* gens did not come here, in the core of the Delmate land, by chance. It is very probable that they were either government officials or private entrepreneurs, in any case, the successful ones, what they emphasised by setting up the inscription on a building alongside the Roman road. Structure of the inscription, the verb *fecerunt* written without abbreviation, and the edifice the inscription was originally placed on, date the inscription between the last quarter of the first and the first half of the third century AD.

3. *Jupiter's altar from Crvenice near Tomislavgrad*

Several Roman inscriptions were found by I. Bojanovski during protective excavations of the Early Christian basilica at the locality *Crkvine* in Crvenice at the southeastern part of Duvanjsko polje. Unfortunately, he published only the *Jupiter's* altar found at the bottom of the baptismal font (T. IV, 2). This monument, now considerably damaged at its upper part and at the first line of the inscription, is included by E. Imamović in his doctoral thesis among other monuments of unidentified deities. Not mentioning finding circumstances, he proposed incorrect reading of the inscription. It is evident that Imamović, due to damages on the altar that had occurred either during its extraction out of the baptismal font or during transportation to the *Zemaljski muzej* in Sarajevo (T. V, 1), did not recognise the monument previously published by I. Bojanovski. Bojanovski reads this altar's inscription as *[I. o.] m. / P. Ael(ius) Quin(tus) / v. s. l. m.*, and a fairly similar transcription occurs in the collection of Roman inscriptions from the former Yugoslav territory: *[[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)] / P. Ael(ius) Quin(tus) / v. s. l. m.* Nevertheless, Imamović's reading is completely incorrect:

IVI	<i>ivi</i>
T AEL.QVIN	<i>T(itus) Ael(ius) Quin(arius)</i>
V.S.L.M	<i>v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)</i>

Imamović's reading IVI derives from the remnants of the lower parts - two lateral vertical lines and the V-shaped central part - of the letter M that is a component of the commonest votive formula on altars dedicated to Jupiter: *IOM = I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*. Moreover, Imamović incorrectly reads the dedicatory name as *T(itus) Ael(ius) Quin(arius)*, although Bojanovski had already read it as *P(ublius) Ael(ius) Quin(tus)*. This *P. Aelius Quintus* was a respectable native of Dalmatian origin, who served as *scriba publicus* in *municipium Delminensium*, and whose name was previously attested on the inscription from Lib near Tomislavgrad (T. V, 2).

T. I. Rimski natpis iz Karlovca kod Čitluka.

T. I. Roman inscription from Karlovac near Čitluk.

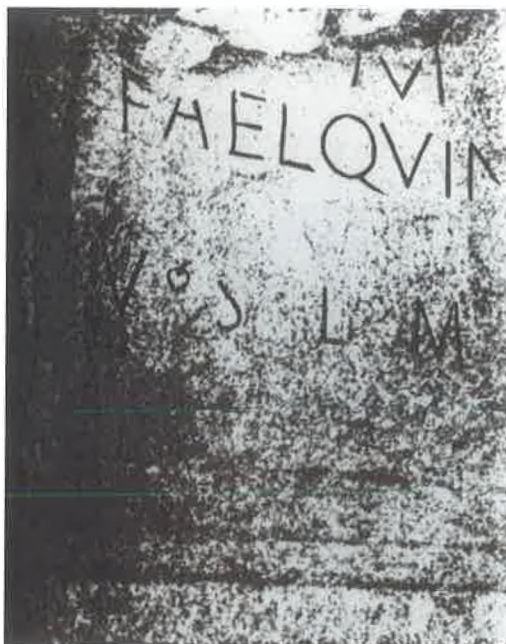
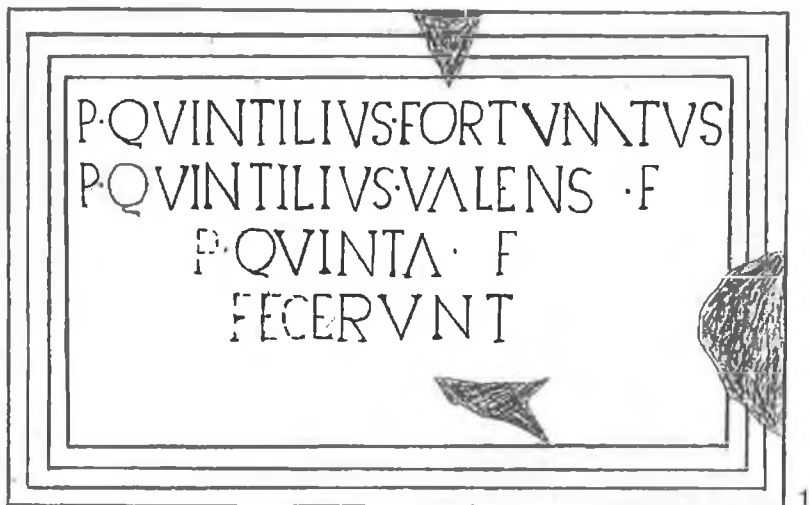
T. II. Crkvina ispod Karlovca kod Čitluka, rimske ruševine (1) i ulomci rimske arhitekture (2).

T. II. Crkvina at Karlovac near Čitluk, Roman ruins (1) and fragments of Roman architecture (2).

T. III. Ulomak rimske arhitekture sa Crkvine ispod Karlovca kod Čitluka (1) i rimski građevni natpis iz Donjeg Brišnika kod Tomislavgrada (2).

T. III. Fragments of Roman architecture from Crkvina at Karlovac near Čitluk (1), and Roman building inscription from Donji Brišnik near Tomislavgrad (2).

T. IV. Rimski natpis iz Donjeg Brišnika (1) i žrtvenik Jupiteru iz Crvenica (2).

T. IV. Roman inscription from Donji Brišnik (1), and the altar dedicated to Jupiter from Crvenica (2).

1

2

T. V. Oštećeni žrtvenik iz Crvenica, preuzet iz knjige E. Imamovića (1) i natpis općinskog bilježnika s Liba kod Tomislavgrada (2).

T. V. Damaged altar dedicated to Jupiter from Crvenice reproduced from the E. Imamović's book (1), and inscription of the scriba publicus from Lib near Tomislavgrad (2).